

Горецька Х. В.

*к. ю. н., Львівська комерційна академія,
асистент кафедри цивільного права і процесу*

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Ключові слова: *правова соціалізація, механізм соціалізації, соціалізуючі фактори, ідентифікаційна модель, правова інтеграція.*

Keywords: *legal socialization, mechanism of socialization, socialisative factors, identity model, legal integration.*

Проблема механізму не лише правової соціалізації, але й соціалізації загалом не знайшла свого однозначного вирішення у науковій літературі, а тому залишається актуальною досі.

Правова соціалізація є наріжним каменем загальнотеоретичного правознавства. Ця тема залишається цікавою не лише для юристів, зокрема у галузі філософії права, але й для соціологів, психологів та філософів. Цим можна пояснити неабияку увагу до означеного питання в літературі. Але, як і у випадку з багатьма іншими інтегральними проблемами, увага з боку фахівців призвела не стільки до вирішення питань, скільки до усвідомлення складності та комплексного їх характеру.

Метою даної статті є дослідження понять “механізм соціалізації” та “механізм правової соціалізації”, а також їх співвідношення з точки зору філософії права.

Під механізмами соціалізації слід розуміти механізми переходу внутрішніх стимулів (інстинктів) в соціально прийнятні форми; зовнішнє стимулююче підкріплення тієї чи іншої поведінки і вчинків [2, 175–176]; систему соціальних зв’язків і відносин, що формують потреби та мотиваційну структуру особи, а також визначають основну спрямованість їхніх дій до соціальних цінностей суспільства

за допомогою різноманітних відносин [4, 69]; різні стихійні, спеціально неорганізовані впливи середовища, найближчого оточення, завдяки яким зовнішні регулятори, групові норми та приписи переводяться у внутрішній стан, стають внутрішніми поведінковими регуляторами [1, 35].

Існує надзвичайно багато поглядів стосовно видів механізмів соціалізації особи, у тому числі правової. Крім того, поряд із терміном “механізм соціалізації”, використовуються також інші поняття (способи, форми соціалізації), які позначають по суті ті самі явища. Ґрунтовне дослідження механізму соціалізації було здійснено в рамках психологічної та соціологічної наук, а також знайшло свій відбиток у філософії права.

3. Фрейд одним з перших виділив механізми соціалізації, до яких відносяться: підтвердження – виключення, заборона, заміщення (підстановка), імітація, ідентифікація [9, 243]. Він підкреслював вирішальну роль раннього дитячого досвіду в розвитку особистості і значення відносин з батьками, за допомогою яких культурні цінності конституюються в особистості. За Фрейдом, основними в процесі соціалізації є стадії психосексуального розвитку, при яких відбувається розгортання вроджених властивостей підлітка в конфлікті з вимогами суспільства.

Тож в подальшому прихильники фрейдизму виділяють з-поміж механізмів соціалізації принаймні чотири – імітацію (прагнення копіювати модель поведінки), ідентифікацію (засвоєння установок і цінностей, прийнятих як свої власні), сором (як переживання викриття та ганьби, пов’язаних з реакціями інших людей), почуття провини (переживання, пов’язане з покаранням себе незалежно від інших) [10, 73].

Аналіз механізму соціалізації на основі системного підходу представив науковій громадськості Є. Столбун. Він визначає механізм соціалізації саме як систему елементів з певним принципом їх взаємозв’язку. Будь-яка зміна в одній з ланок системи веде до зміни у всіх інших. Елементами цієї системи, з одного боку, є людський індивід (внутрішня сторона системи), а з іншого – соціалізуючі фактори: сім’я, соціальні інститути, спосіб матеріального виробництва, культура в цілому (зовнішня сторона системи). За допомогою меха-

нізму соціалізації відбувається перехід вимог зовнішньої сторони системи – суспільства в елементи внутрішньої структури особистості: норми, цінності, потреби, установки і т. д., що складає процес інтеріоризації. Одночасно відбувається і зворотний процес екстеріоризації, перетворення досвіду особистості в дії, в поведінку [6, 43].

Є. Весна доходить до цікавого висновку, з яким, на наш погляд, слід погодитися в тому, що фактично всі механізми особистісної соціалізації можна описати як варіанти ідентифікації особистості: неусвідомлена добровільна ідентифікація з більшістю – це конформність, з окремою людиною – наслідування, усвідомлена вимушена ідентифікація – підпорядкування, відмова від ідентифікації – психологічний захист, усвідомлена добровільна ідентифікація – рефлексія, самовизначення і т. д. [2, 191].

Таким чином, з вищесказаного випливає, що соціалізація особи здійснюється в процесі її взаємодії з різноманітними і численними факторами, групами, організаціями, агентами, проходить за допомогою різних механізмів, які не тільки доповнюють один одного, але в тій чи іншій мірі неузгоджені та суперечать один одному. Все це об'єктивно зумовлює певний ступінь автономії особи, яка необхідна для формування особистості, здатної приймати рішення, протистояти зовнішньому тиску і т. п.

В. Кудрявцев і В. Казимирчук визначають механізми правової соціалізації: у вигляді навчання, передачі досвіду і “символічної” соціалізації [5, 43].

Соціалізація у вигляді навчання ґрунтується, насамперед, на здобутті знань і засвоєнні тих норм, які прищеплюють повагу до відомого числа правил політичної і правової системи та соціальних ролей. Прищеплюється певний образ поведінки і діяльності. У цей процес включаються політичні і правові норми, знання політичних і громадських інститутів, механізму їх функціонування і т. д., що служить базою розуміння подій, що відбуваються, і дозволить виконувати свою роль громадянина, але особистість буде їх засвоювати і вивчати тільки в інтегрованому вигляді, виходячи зі своєї системи оцінок.

Соціалізація за допомогою передачі досвіду виступає як плід власної соціально-політичної та правової поведінки і діяльності

особистості – через різні ролі, які доводиться грати людині, накопичуючи позитивний і негативний досвід, тим самим формуючи відповідну схему поведінки.

“Символічна” соціалізація ґрунтується на уявленнях, що виникли з оцінок і реакцій на них з боку членів групи, класу, суспільства в цілому. Наприклад, передача пригорщі землі покупцеві у давнину знаменувала собою передачу права власності, а обмін персями між нареченим і нареченою – скріплення шлюбу [7, 30]. Таким чином, особистість засвоює систему цінностей, норм за допомогою знаків.

Г. Шиханцов виділяє предметний, традиційний і раціональний механізми правової соціалізації. Предметний механізм передбачає, що людина в процесі тієї чи іншої діяльності, взаємодіючи з іншими особами, засвоює відповідний образ дій, шаблон поведінки. Традиційний механізм – коли людина, спостерігаючи дії людей у різних ситуаціях, засвоює відповідний спосіб поведінки. Раціональний – коли людина дізнається про правові цінності, стандарти правової поведінки з бесід з іншими людьми, з книг, із ЗМІ [11, 28].

Г. Іконникова і В. Ляшенко виділяють два напрями соціалізації: інтеріоризація і екстеріоризація. Інтеріоризація означає перекладання зовнішніх вимог соціального середовища у внутрішній мотив дії, при цьому соціалізуючий вплив правового середовища реалізується через такі механізми:

- інформаційно-освітній: організована діяльність з розповсюдження і впровадження у свідомість правової інформації;
- стимуляційний: матеріальне і духовне заохочення, що спонукає людину до певної діяльності;
- регулятивно-контролюючий: система правових норм, приписів, орієнтирів, еталонів, як імперативних, розпорядчих, так і не імперативних, таких, які стимулюють, надихають;
- організаційно-регулюючий: заснований на соціалізуючому впливі прав, обов’язків і повноважень людини в колективі, що впливають з її суспільного становища і виконуваних функцій.

Перші три механізми соціалізації формують особистісні якості людини як правової істоти, оскільки пов’язані із засвоєнням правових знань, формуванням правових переконань і ціннісних орієнтацій. В результаті такого засвоєння вимоги соціального середовища

набувають особистісний сенс і значення. Останній механізм орієнтований на отримання людиною досвіду правової поведінки.

Другий напрям соціалізації – екстеріоризація, полягає в об'єктивізації внутрішнього світу людини в його діяльності, сходження від особистісних мотивів, установок, потреб, інтересів, цілей до практичних дій з їх реалізації. Автори представили систему правової екстеріоризації в такий спосіб:

- система індивідуальних правових потреб та інтересів усвідомлюється і перетворюється в інтерес, а інтерес формує у людини ідеальне прагнення;
- система правових орієнтацій і позицій (сукупність цілей, установок і оцінок), які породжують відповідні прерогативи і поведінку для задоволення правових потреб людини. Змістом цієї системи виступають аксіологічний (ціннісний) і деонтологічні (нормативно-посадовий) аспекти, що формують установку людини, тобто її активне ставлення до правових норм і цінностей;
- система організації поведінки відповідно до потреб, норм, оцінок, що мобілізує на реалізацію власних цілей, потреб;
- система правової діяльності, що грає найважливішу роль в соціалізації людини. За своєю суттю це практична реалізація потреб, інтересів, мотивів, цілей в поведінкових актах [3, 76–77].

До одного з основних механізмів правової соціалізації відноситься правове виховання. Під правовим вихованням слід розуміти прогрес, спрямований на виховання правової свідомості, правової культури, правової поведінки особистості шляхом цілеспрямованого впливу з урахуванням впливу зовнішніх чинників [7, 78].

Виокремлюючи систему механізмів правової соціалізації від універсальних механізмів соціалізації, вважаємо, що саме поділ механізмів правової соціалізації на традиційний, інституційний, стилізований (або субкультурний), міжособистісний та рефлексивний дає змогу всебічно дослідити механізм правової соціалізації в цілому.

Традиційний механізм правової соціалізації забезпечує засвоєння дитиною елементарних правил поведінки, правил суспільного співжиття на первинному (дошкільному) етапі правової соціалізації.

Інституційний механізм починає діяти вже на наступному етапі правової соціалізації – перехідному (або навчальному). Першою такою інституцією стає школа, функцією якої є саме соціалізація учнів, в тому числі правова. Наступною такою інституцією є або вищий навчальний заклад, або місце праці. Інституційний механізм правової соціалізації здійснює вплив на особу протягом усього життя, тобто вже і на наступному – основному етапі правової соціалізації.

Субкультурний (або стилізований) механізм правової соціалізації діє в межах середовища, кола спілкування особи, від якого у великій мірі залежить рівень правової соціалізації особистості. Неприятливе або девіантне середовище може спричинити десоціалізацію особи.

Міжособистісний механізм правової соціалізації також діє упродовж всього процесу життєдіяльності особи. Від тих осіб, які є авторитетними, значущими для індивіда, з якими він себе ідентифікує, і залежить рівень сприйняття особою норм права, її правова культура та правосвідомість.

Рефлексивний механізм визначає поведінку особи у момент вибору між кількома варіантами, здатність обирати шлях, який не суперечить закону. Тобто це процес аналізу тих чи інших обставин, цінностей, внаслідок якого особа обирає ті цінності, які відповідають рівню її правової свідомості та культури.

Таким чином проаналізовані у статті поняття надають можливість певного узагальнення. Безперечно, розглядаючи механізми правової соціалізації можна зробити висновок, що для кожної окремої особи співвідношення впливу цих механізмів саме на рівень правової соціалізації є різним. Для особи, у родині якої, наприклад, дотримуються норм релігійної моралі, традиційний механізм буде мати значно вищий вплив на рівень правової соціалізації цієї особи, ніж інші механізми. У випадку, якщо особа входить до якоїсь маргінальної групи, субкультурний механізм буде мати негативний вплив на правову соціалізацію такої особи. Зважаючи на те, що процес правової соціалізації може мати як негативний, так і позитивний напрям, то слід звернути увагу на можливості його удосконалення. Останнє дозволить запобігти правовій десоціалізації.

Список використаних джерел

1. **Беличева С. А.** Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М.: Редакционно-издательский центр Консорциума “Социальное здоровье России”, 1993. – 199 с.
2. **Весна Е. Б.** Психологические закономерности и механизмы процесса социализации-индивидуализации в онтогенезе: дисс. докт. псих. наук: 19.00.13 / Е. Б. Весна. – М., 1998. – 397 с.
3. **Иконникова Г. И.** Основы философии права / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. – М.: Инфа-М, 2001. – 256 с.
4. **Кодатенко О. М.** Педагогическая поддержка социализации личности подростка: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01 / О. М. Кодатенко. – Саратов, 1998. – 226 с.
5. **Кудрявцев В. Н.** Современная социология права / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М.: Юристъ, 1995. – 297 с.
6. **Столбун Е. Б.** Методологические проблемы изучения механизма социализации: автореф. Дисс. канд. филос. наук / Е. Б. Столбун. – М., 1977. – 181 с.
7. **Усимова И. П.** Правовая социализация личности: дис. к.ю.н.: 12.00.01 / И. П. Усимова. – Москва, 2007. – 208с.
8. **Філософія права: проблеми та підходи.** Навчальний посібник для студентів спеціальності “Правознавство” [П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін. За заг. ред. П. М. Рабіновича.] – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – 332 с.
9. **Фрейд З.** Психопатология обыденной жизни / З. Фрейд. – М., 1925. – 256 с.
10. **Шамяионов Р. М.** Внешние и внутренние детерминанты личности в процессе ее социализации: диссертация на соискание учен. степени докт. психол. наук: 19.00.05 / Раиль Мунирович Шамяионов. – Саратов, 2002. – 362 с.
11. **Шиханцов Г. Г.** Юридическая психология. Учеб. для вузов/ Г. Г. Шиханцов; [отв. ред. докт. юрид. наук, профессор В. А. Томсинов]. – М.: Зерцало, 1998. – 352 с.

Анотація

Статтю присвячено встановленню особливостей механізмів правової соціалізації. Здійснено прикладне осмислення феномену механізмів соціалізації, на основі яких сформульовані висновки та пропозиції, що вирішують наукове завдання з розкриття філософсько-правового виміру механізмів правової соціалізації.

Annotation

The article is devoted to the establishing of mechanism of legal socialization in the philosophy of law. The comprehensive review of the phenomenon of this mechanism is accomplished, on the basis of which the conclusions and proposals solving the scientific problem of disclosing the philosophic-legal dimensions of the abovementioned phenomenon are formulated.